

УДК 355.357(477)

**ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ
ПРИ ВИКОНАННІ НИМИ СЛУЖБОВИХ ОБОВ'ЯЗКІВ ЗА КОРДОНОМ,
В ОПЕРАЦІЯХ З ПІДТРИМКИ МИРУ ТА БЕЗПЕКИ**

SERVICE OF LIABILITY OF DUTY ABROAD, PEACEKEEPING AND SECURITY

Лисак Я.А.,

*ад'юнкт науково-організаційного відділення Військового інституту
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Стаття присвячена характеристиці нормативно-правової бази участі України у міжнародній миротворчій діяльності щодо змісту службових обов'язків військовослужбовців у миротворчих місіях, аналізу міжнародних документів ООН, НАТО та інших країн (РФ, Казахстану) останніх років з підтримання міжнародного миру та безпеки з питань притягнення до відповідальності миротворців за вчинення злочинів під час перебування у миротворчих місіях.

Ключові слова: відповідальність, військовослужбовці, службові обов'язки, підтримка миру, підтримка безпеки.

Статья посвящена характеристике нормативно-правовой базы участия Украины в международной миротворческой деятельности по содержанию служебных обязанностей военнослужащих в миротворческих миссиях, анализу международных документов ООН, НАТО и других стран (РФ, Казахстана) последних лет по поддержанию международного мира и безопасности по вопросам привлечения к ответственности миротворцев за совершение преступлений во время пребывания в миротворческих миссиях.

Ключевые слова: ответственность, военнослужащие, служебные обязанности, поддержание мира, поддержка безопасности.

The article is devoted to the characterization of the legal framework of Ukraine's participation in international peacekeeping activities as for the content of duty troops in peacekeeping missions. Analysis of international documents of the UN, NATO and other countries (Russia, Kazakhstan) last years the maintenance of international peace and security on the prosecution of peacekeepers for crimes while in peacekeeping missions.

Key words: responsibility, military, official duties, peacekeeping, support for security.

Постановка проблеми. Завдяки миротворчій діяльності Україна стверджує себе як повноправний суб'єкт міжнародних відносин, підвищує свій міжнародний авторитет та демонструє миролюбну політику. Однак наприкінці XX – початку XXI ст. змінився характер миротворчої діяльності в цілому. Так, якщо до недавнього часу операції ООН з підтримки миру мали досить традиційні мандати на контроль за припиненням вогню, то не мали прямих зобов'язань у плані будівництва миру. Стратегія «входження» була досить простою – війна, припинення вогню, запитання ООН слідкувати за припиненням вогню та розгортання з цією метою військових підрозділів або спостерігачів одночасно з продовженням зусиль політичного врегулювання. Такі операції для підтримки миру займалися симптомами, а не джерелами конфліктів, не мали стратегії «виходу», що перетворювало їх у довгостроковий, не виправданий ні в політичному, ні в економічному сенсі елемент.

Таким чином, актуальність теми статті визначена зростанням військового компоненту операцій, можливих наслідків застосування сили та порушення норм міжнародного права, формування нових принципів побудови ефективного механізму правового забезпечення участі миротворчих підрозділів в операціях з підтримки миру та безпеки з таких питань, як права та обов'язки учасників операцій, їх відповідальність при виконанні завдань миротворчих місій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання зазначеної проблеми. Для наукової розробки цієї проблеми характерне те, що порушення законодавства під час застосування підрозділів Збройних сил України в міжнародній миротворчій діяльності не було предметом широкого обговорення як суспільством, так і науковцями. Окремі аспекти вказаної проблеми розглядалися в наукових дослідженнях з питань аналізу досвіду, набутого українськими миротворцями, особливо в процесі безпосереднього виконання завдань у миротворчих операціях, такими фахівцями, як Л. Голопатюк, В. Гречанінов, В. Заросило, В. Кивлюк, І. Козинець, І. Коропатнік, О. Кудашкін, О. Мельник, С. Речич, В. Шкідченко, В. Шамрай та ін.

Метою статті є аналіз відповідальності військовослужбовців при виконанні ними службових обов'язків за кордоном під час миротворчих місій. Виходячи з мети, поставлено такі **завдання**:

– дати нормативно-правовий аналіз поняття «службові обов'язки військовослужбовців за кордоном під час операцій з підтримання миру та безпеки та завдання миротворців на сучасному етапі»;

– розглянути сутність та зміст відповідальності військовослужбовців при виконанні ними службових обов'язків під час операцій з підтримання миру та безпеки.

Виклад основного матеріалу. В Інструкції з організації участі національних контингентів (персоналу) Збройних сил України в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки, яка затверджена Наказом Міністра оборони України від 28.12.2011 р. № 840, зазначається: «Під час опрацювання плану дій в умовах

раптового загострення обстановки враховуються положення існуючого плану дій міжнародної місії на період кризової ситуації» [1]. У п. 7.6. Наказу наголошується, що «національний персонал під час виконання службових обов'язків в умовах раптового загострення обстановки діє згідно з планом командування міжнародної місії на період кризової ситуації».

Правові підстави застосування національного контингенту (персоналу) зазначені в Розділі VIII «Виконання національними контингентами (персоналом) завдань міжнародної операції з підтримання миру і безпеки» Наказу Міністра оборони України від 28.12.2011 р. № 840. Так, у п. 8.1. наголошується, що «національні контингенти (персонал) виконують завдання міжнародної операції з підтримання миру і безпеки на підставі: чинного законодавства України; мандату міжнародної операції з підтримання миру і безпеки; визначених командуванням міжнародної миротворчої місії завдань; стандартних операційних процедур (далі – СОП) (Standard operating procedures (SOP)); правил застосування і можливостей своїх сил та засобів; правил застосування сили (у разі, якщо ці правила не входять до СОП)» [1].

Правила застосування сили (Rules of engagement – ROE) визначають рівень та способи застосування сили і встановлюють обмеження, у рамках яких може діяти особовий склад національного контингенту. Вони передбачають мінімально необхідне для виконання поставлених завдань застосування сили і ґрунтуються на основних вимогах міжнародного права, чинного законодавства України, правилах ведення збройної боротьби та мандаті міжнародної операції.

Національний персонал (за винятком військових спостерігачів) має право носіння стрілецької зброї, а її застосування визначається правилами застосування сили окремої міжнародної операції з підтримання миру і безпеки (п. 8.3 Наказу) [1].

Якщо інші способи протидії опору були використані, то в порядку здійснення права на самооборону вони мають право її застосовувати. Однак застосуванню зброї повинні передувати чіткі попереджувальні дії. Без попередження зброю може застосовуватися при раптовому збройному нападі з використанням бойової техніки, транспортних засобів, літальних апаратів, морських і річкових суден, при втечі з-під варти зі зброєю або з використанням транспортних засобів під час їх руху, вночі або в інших умовах обмеженої видимості, а також для подачі сигналу тривоги або виклику допомоги, проти тваринного нападу, що загрожує життю чи здоров'ю людей. При цьому військовослужбовець зобов'язаний вжити всіх можливих заходів для забезпечення безпеки оточуючих громадян, у разі необхідності надати невідкладну медичну допомогу постраждалим. Забороняється застосовувати зброю щодо жінок і неповнолітніх, старих, за винятком випадків вчинення ними збройного нападу, надання збройного опору або групового нападу, що загрожує життю військовослужбовців та інших громадян, якщо іншими способами і засобами відобразити такий напад неможливо.

Правила застосування сили не повинні обмежувати контингенти тільки такими мірами реагування, як нанесення удару у відповідь на удар, але й повинні дозволяти наносити досить сильні удари у відповідь на загрози, а в особливо небезпечних ситуаціях вони не повинні примушувати контингенти ООН поступатися ініціативою тим, хто на них нападає. Як бачимо, миротворчі операції, відповідно до їх мети, можуть бути операціями з підтримки миру (Peacekeeping), операціями з примушення до миру (Peace enforcement).

Правове обґрунтування застосування ЗСУ в ММО в Україні розвивається за трьома основними напрямками. До першого можна віднести нормативну базу, яка передбачає здійснення ММО під егідою ООН, ОБСЄ і не передбачає участі в операціях з примушення до миру. До основних нормативних актів, що регулюють ці питання, відносяться Статут ООН [2], Закон України «Про участь України в міжнародних операціях з підтримки миру і безпеки» [3], укази Президента України, постанови Верховної Ради України. До другого напрямку відносимо нормативну базу, що передбачає участь у всіх видах миротворчих операцій, в тому числі і з примушення до миру під егідою НАТО. Базовим документом щодо цієї діяльності Збройних сил України є договір «Партнерство заради миру», який базується на основоположних принципах міжнародного права [4]. Третій напрямок передбачає самостійну участь України в ММО разом з іншими державами, що визначено в Законі України «Про порядок направлення підрозділів ЗСУ до інших держав» [5].

Так, І.М. Коропатнік та В.О. Шамрай у статті «Правові питання застосування підрозділів ЗСУ в миротворчих операціях» наголошують: «Закон України «Про порядок направлення підрозділів ЗСУ до інших держав» формулює ряд нових завдань, які можуть виконуватись підрозділами ЗСУ, – виконання бойових завдань. Формулювання завдань підрозділів, таким чином, дає можливість застосовувати їх у так званих «зонах національних інтересів» – термін, який з'явився останнім часом у міжнародному праві, практику застосування якого ввели США» [7, с. 123].

Важливими, на нашу думку, є положення Кодексу поведінки стосовно військово-політичних аспектів безпеки країн ОБСЄ, в якому до складових демократичного контролю збройними силами, зокрема, віднесено такі пункти, що стосуються теми нашої статті: перешкоджання несанкціонованому використанню військової сили та засобів; навчання особового складу збройних сил правилам гуманізму та нормам міжнародного гуманітарного права, а також запровадження персональної відповідальності за їх порушення [6].

У законодавстві України затверджено ряд положень, які стосуються питань, що обговорювалися вище. Наприклад, у п.8.4 Наказу Міністра оборони України від 28.12.2011 р. № 840 визначено, що «під час виконання завдань міжнародної операції з підтримання миру і безпеки військовослужбовці національних контингентів (персоналу) дотримуються

норм поведінки, що викладені в Додатку 4 до цієї Інструкції» [1]. Проаналізуємо цей документ з точки зору можливих правопорушень військовослужбовців Збройних сил України.

Норми поведінки військовослужбовців національних контингентів (персоналу) викладені в Додатку 4 до Інструкції з організації участі національних контингентів (персоналу) Збройних сил України в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки, яка затверджена Наказом Міністра оборони України від 28.12.2011 р. № 840 [1]. Ці норми складаються з десяти пунктів, які торкаються зовнішнього вигляду, дисциплінованості, високого рівня сумлінності та неупередженості, поваги до законів країни, що приймає, ввічливості та уважності у ставленні до місцевих жителів, вимагають поважати їх права, допомагати найбільш нужденним категоріям – жінкам, дітям, літнім людям, інвалідам, дружно та з повагою ставитися до персоналу інших контингентів Місії (Операції), незалежно від їхніх переконань, статі, звання.

Разом з цим у нормах поведінки також викладені пункти, які визначають основні порушення, які можуть бути скоєні військовослужбовцями під час виконання ними службових обов'язків. Так, у п. 1 наголошується, що військовослужбовці повинні «пишатися званням миротворця, не перевищувати своїх повноважень і не зловживати ними». Пункт 3 наголошує, що миротворець не повинен «домагатися та не приймати ніякої матеріальної винагороди, нагород і подарунків». Пункт 4 повністю визначає, що військовослужбовець не повинен вчиняти «аморальних актів, пов'язаних із сексуальним, фізичним чи психологічним примусом або експлуатацією місцевого населення чи співробітників Місії (Операції), особливо жінок і дітей». У п. 5 регламентується питання поводження із затриманими та полоненими. Військовослужбовець повинен «поважати та дотримуватися прав людини щодо місцевого населення, ... не піддаватися почуттю помсти або злоби, особливо під час поводження з полоненими». Питання матеріальної відповідальності висвітлюються в п. 6 норм поведінки військовослужбовців національних контингентів (персоналу): «Приділяти належну увагу стосовно переданих під особисту відповідальність коштів, транспортних засобів, обладнання та майна Місії (Операції) і не перетворювати їх на предмет купівлі-продажу або обміну з метою отримання власної вигоди». Правила екологічної безпеки викладені в п. 8: «Виявляти повагу та турботу про навколишнє середовище, включаючи флору і фауну країни, що приймає». Пункт 9 Додатку 4 наголошує, що військовослужбовцю національного контингенту (персоналу) забороняється зловживати алкоголем та займатися торгівлею наркотиками. Пункт 10 Додатку 4 стосується дотримання режиму секретності. Так, військовослужбовець повинен «проявляти максимальну обачливість до секретної інформації та службових питань, розголошення яких може погрожувати життю людей або підірвати авторитет Місії (Операції)» [1]. Таким чином, у Додат-

ку 4 до Інструкції з організації участі національних контингентів (персоналу) Збройних сил України в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки визначено певні види правопорушень та злочинів, які можуть бути скоєні військовослужбовцями при виконанні службових обов'язків у миротворчій місії. Ми можемо їх умовно поділити на: правопорушення та злочини проти людини та її особистої гідності; порушення норм міжнародного гуманітарного права (права війни); порушення екологічної безпеки та режиму секретності; злочини з метою отримання особистої вигоди; порушення та злочини, вчинені під дією алкоголю та наркотиків; порушення, що пов'язані з неправильною експлуатацією техніки та зброї.

Нові реалії миротворчої діяльності, пов'язані зі зміною стихії збройного насильства, вимагають нових законодавчих ініціатив як на міжнародному рівні, так і на національному. При проведенні анти-терористичних і миротворчих операцій найбільш важливими представляються такі питання:

1) спеціальний кримінально-правовий захист життя і здоров'я осіб, що беруть участь в активних АТО або виконують в установленому порядку миротворчі функції, а також майна миротворчих місій;

2) підстави і порядок кримінальної відповідальності осіб, які входять до складу миротворчих контингентів, а також учасників АТО за вчинення злочинів як загально-кримінального характеру, так і пов'язаних з проведенням бойових дій.

Наприклад, законодавство Російської Федерації таку можливість передбачає. Виконання Збройними силами РФ завдань з припинення міжнародної терористичної діяльності за межами території Російської Федерації регламентовано ст. 10 Федерального закону «Про протидію тероризму» [8]. Законодавство Республіки Казахстан не передбачає проведення контртерористичних операцій за межами держави, але не виключає залучення в цих цілях спеціальних сил іншої держави. Стаття 14 Закону Республіки Казахстан «Про боротьбу з тероризмом» [9] вказує, що відповідно до міжнародних договорів, ратифікованих Республікою Казахстан, у необхідних випадках для припинення терористичної акції можуть залучатися підрозділи спеціального призначення іноземних держав. Законодавство України та інших держав СНД такого роду сценаріїв взагалі не передбачало до певного часу, а саме анексії Криму РФ та проведення АТО на Сході України.

Аналізуючи проблему притягнення до відповідальності миротворців, ми дійшли до висновку, що як РФ, так і Казахстан у цьому питанні пропагують протекціонізм щодо своїх військовослужбовців за кордоном. Так, у законодавстві РФ, відповідно до ч. 2 ст. 12 КК РФ [10], військовослужбовці військових частин Російської Федерації, що дислокуються за межами Російської Федерації, за злочини, скоєні на території іноземної держави, несуть кримінальну відповідальність за КК РФ, якщо інше не передбачено міжнародним договором Російської Федерації.

У законодавстві Республіки Казахстан діє аналогічне правило [11]. Це є універсальним стандартом – військовослужбовці, які вчинили злочини в період виконання службових обов'язків, підпадають виключно під юрисдикцію власної держави. Але є виключення – якщо в міжнародному договорі передбачений якийсь інший механізм. Мова йде про необхідність створення «резервного» або «сплячого» нормативного акту, де таке правило було б прописане. Якщо приймається рішення про залучення підрозділів з іншої держави, то цей акт автоматично вводиться в дію.

Висновки. У статті була зроблена спроба аналізу відповідальності військовослужбовців при виконанні ними службових обов'язків за кордоном в операціях з підтримки миру та безпеки.

У результаті проведеного аналізу ми можемо зробити такі висновки:

– на сучасному етапі недостатньо розроблена система національних норм, що регламентують процес притягнення до відповідальності військовослужбовців у миротворчих місіях;

– необхідно, на прикладі РФ та Казахстану, забезпечити протекційний правовий режим для українських військовослужбовців-миротворців. У разі вчинення миротворцем будь-якого злочину він повинен нести відповідальність, у першу чергу, за нормами національного законодавства України, якщо не прописані інші норми в міжнародних договорах. Юрисдикцію для миротворців слід заздалегідь прописувати в укладених договорах окремо для кожної миротворчої місії.

Подальші наукові розвідки цієї проблеми повинні торкатися аналізу видів правопорушень, що були скоєні військовослужбовцями в миротворчих місіях, з метою розробки заходів із запобігання таких дій у майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про затвердження Інструкції з організації участі національних контингентів (персоналу) Збройних Сил України в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки : Наказ Міністра оборони України від 28.12.2011 р. № 840 (зарєєстровано в Міністерстві юстиції України 30.01.2012 р. за № 125/20438) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nra.iplex.com.ua/doc.php?code=z0125-12>.
2. Устав Организации Объединенных Наций и Устав Международного Суда ; ред. от 16.09.2005 г., основание 995_e56. – Департамент общественной информации ООН, 2005.
3. Про участь України в міжнародних операціях з підтримання миру та безпеки : Закон України від 23.04.1999 р. № 613-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22. – Ст. 202 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/613-14>.
4. Партнерство заради миру : Рамковий документ (укр/рос) НАТО ; Міжнародний документ від 10.01.1994 р. // Офіційний вісник України. – 2006. – № 48. – С. 237. – Ст. 3232 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/950_001/card6#Public

5. Про порядок направлення підрозділів Збройних сил України до інших держав : Закон України від 02.03.2000 р. № 1518-III. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 19. – Ст. 144 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1518-14>.
6. Кодекс поведінки стосовно військово-політичних аспектів безпеки ОБСЄ : Міжнародний документ від 01.01.1994 р. // Політика і час. – 1995. – № 9. – С. 86–89.
7. Коротатнік І.М., Шамрай В.О. Правові питання застосування підрозділів ЗСУ в миротворчих операціях / І.М. Коротатнік, В.О. Шамрай // Науковий вісник НАДПСУ. – 2003. – № 4(22). – 129 с.
8. Про противодействие терроризму : Федеральный закон от 06.03.2006 г. № 35-ФЗ // Собрание законодательства Российской Федерации от 13.03.2006 г. – № 11. – Ст. 1146 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://zakon.ucoz.net/publ/5-1-0-156/>.
9. О борьбе с терроризмом : Закон Республики Казахстан от 13.07.1999 г. № 416 // Ведомости Парламента РК. – 1999. – № 19. – Ст. 649 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://kp.kazpravda.kz/c/1008073002>.
10. Уголовный Кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 г. № 63-ФЗ (в редакции от 03.02.2014 г. с изменениями, вступившими в силу с 15.02.2014 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://zakonbase.ru/ugolovnyj-kodeks/>.
11. Уголовный Кодекс Республики Казахстан : Введен в действие Законом Республики Казахстан от 16.07.1997 г. № 168-1 с 01.01.1998 г. (с изменениями и дополнениями по состоянию на 10.06.2014 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1008032.